

Josef
Pekař

O SMYSLU
ČESKÝCH
DĚJIN

Rozmluvy

Vyšlo poprvé v edici Akord, Rotterdam 1977,
jako reedice pražského vydání z roku 1970,
které šlo do stoupy.

Obálka Pavel Büchler.

Úvodem

» *S* pocity vnitřního zadostiučinění je nutno přijímat skutečnost, že po nedobrovolné, více jak čtverstoleté odmlce může historické dílo Josefa Pekaře (1870-1937), jednoho z nejtrpčivějších určovateli cest historické vědy a svérázného vyjadřovatele českého historického myšlení v první polovině našeho století, opět hovořit samo a přímo bez stranných vykladačů. « Tak psal v úvodu k novému vydání Pekařových historických statí František Kutnar v roce 1970. Už natištěná kniha se však nikdy nedostala do volného prodeje.

Vysvětlení ovšem nepřítmo podal prof. Zdeněk Fiala ve svém studiu o hlavním pramenu legendy Kristiánovy v roce 1974, kde si stěžuje na překotnost, s jakou nastupující marxistické dějepiscectví let padesátých » zatratilo « všemmu dřívější historiografii, a tak jen způsobilo, že » nejživější z minulosti zůstala právě Pekařova ultra-reakční a ultra-katolická větev starého dějepiscectví « a dodává : » Z takových poznatků je ovšem třeba vyvodit správná poučení a napříště už rozhodně nepřipustit, aby se snad opět uvolnila cesta pro nemarxistické názory. «

Časovost dílu Pekařovu dodnes zachovala jeho snaha o poctivost a objektivitu. Třebaže je jeho dílo nutně poznamenáno dobovými proudy a ač podněty k němu často vycházejí z konkrétních situací, přece se závěry v nich vyslovené opírají jen o zjištěné historické skutečnosti. Nikdy se totiž nesnažil do nich vtěsňovat předem nachystané téze a tím méně chtěl do nich vpisovat nějakou ideologii.

zápasu představuje jako hrdinu; on to byl také, jenž mu vybojoval u potomstva přídomek » Veliký «. Stanovisko Prokopa Holého prozrazovalo v hledání cest k shodě se Zikmundem i Basilejí i jinak muže politického bystrozraku, zdá se, že nechybělo mnoho, aby na Lipanech nestál v šiku spojených Pražanů a šlechty; jeho záhuby třeba upřímně litovati.

Vším právem také možno užiti památky Lipan jako holdu vojenské zdatnosti a síle předků – skutečnost, že Čechové sami, bez cizí pomoci, přemohli vojenské formace, před nimiž vybraní válečníci evropští opětovně ve strachu utíkali, budilo největší podiv v cizině – » usudte z toho, jak velikou moc má to království! « píše soudobý německý historik, jenž líčí živě i radost českého lidu z konce let bídy a boje se Zikmundem. Rozsah bitvy lipanské, t. j. počet padlých a zajatých, byl také v cizině do nesmírná zveličován; vskutku bitva byla jen o nemnoho bohatší ztrátami na straně poražených než první velká mezi husitskou pravicí a levicí, bitva u Sudoměře dne 7. června 1424, kde porazil Žižka, nota bene bez Táborů, Žižka sám s nemnoha městy a několika panskými spojenci, Pražany, prvou lze říci demokratickou moc země. Vzpomínat žalostné české nesvornosti nesluší se zajisté jen na Lipanech, ani ji lstivě sváděti na chytré popuzování z Říma – toho třeba nebylo zajisté nikterak, to osudné bratrovražedné zápolení, jehož hlavní obětí byl právě malý člověk, trvalo vlastně celých 14 let; Lipany jsou poslední významnou a všem dobrým Čechům vítanou stanicí jeho konce. Učinily hlavní přítrž zkáze, jež kvetoucí a slavné království přivedla na pokraj zhouby – všechny křížové výpravy Zikmundovy způsobily zajisté jen malý díl škod a ztrát, jež nahromadilo neštěstí patnáctileté nelitostné války domácí. Tím si také vysvětlíme, že radost z konečné porážky, » polních obcí « přehlušila úplně vzpomínku na jejich zásluhy v dřívějších bojích společných.

Článek je otisk z *Národní Politiky*
z 27. května 1934.

Bílá Hora

I.

Její příčiny i následky

Předmluva

Práce tato náleží k literatuře, která vznikla pod dojmem třistaletého výročí české stavovské revoluce. Základem jejím je jednak řada statí, jež vyšly v květnu a červnu r. 1918, tedy ještě za války, ve fejetonu » Národní Politiky « (titul jejich » *K velkému výročí* « nese i knižní otisk jejich, vyšlý v sbírce nakladatele B. Kočího » Naše vzpomínky «, č. VI. na podzim r. 1920) a potom šestnácte fejetonů, otištěných v témže deníku v říjnu až prosinci 1920 pod nadpisem: *Po Bílé Hoře*. Část prvá, jež obírala se příčinami české katastrofy, vyšla k třístému výročí defenestrace, část druhá, líčící následky její, psána byla k výročí bělohorské porážky. Odtud jest vysvětliti časové narážky vstupních úvodů obou kusů, jež jsem ponechal beze změny.

Přítomné knižní vydání je na rozdíl od tisku v » Národní Politice « rozličně *doplněno a opraveno*. Podstatnějšímu rozšíření a vzdělání podlehla zejména část první, pojmenovaná nyní » Cestou k Bílé Hoře «. A to nejen proto, že zdálo se mi nutným srovnati ji povahově s oddíly dalšími (t. j. opráti její úvahové výklady víc materiálem datovým), ale i proto,

že některé její problémy (např. otázka poněmčení české předbělohorské společnosti) potřebovaly po mém soudu výkladu plnějšiho.

Snažil jsem se, abych jak formou výkladu, tak věcným obsahem jeho přiblížil velkou tragedii našich dějin zvýšenému zájmu a *opravdovému porozumění* čtenářovu a abych v zápasu dohadů, mínění, důvodů, ba i lásek a nenávistí dopracoval se k pojetí, které nezávislému a pouze po pravdě poznání toužícímu muži jeví se nejpřijatelnějším. Nespokojencům z prava i z leva odpovídám předem: Věřím, že jdu správnou cestou a že práce budoucí mé stanovisko v podstatě potvrdí.

Výčet *literatury*, již užítí třeba, najde čtenář v pracích mých posledních předchůdců. Je to *Kamila Krofty* Bílá Hora (1914) a *Hanuše Opočenského* Protireformace v Čechách (1914). Co by nad to bylo uvéstí, týká se (kromě dvou nebo tří menších příspěvků) především oddílu: *Emigrace*, v němž (po prvé v naší literatuře) snažím se postihnouti historii politického snažení českých exulantů v celkovém přehledu. Kromě známých prací *Kvačalových* prospěla mi tu i jubilejní literatura o *Komenském* z podzimu r. 1920.

V březnu 1921.

Cestou k Bílé Hoře

Dnes je tomu tři sta let ...

Tisíce Čechů naučilo se zastavovat se u toho dne, jehož temný stín pokryl tři století, s myšlenkou naplněnou lítostí nebo kletbou. V úzkostech vězení, ve strádáních vyhnanství, v zoufalství nad zkázou vlasti a ponížením národa nesly se myslí jejich ke dni velké Viny, » jenž jest počátek a dvéře všech našich následujících béd a neřestí«. Tento tón bolestné výtky, jenž ozývá se i v nářcích *Komenského*, určen je ovšem představou, danou postupem událostí: po 23. květnu

přišla Bílá Hora, a po ní nové Bílé Hory ... Hlavní stránka problému, jenž nás zajímá, je nejenom: jak došlo ke dni 23. května, ale i: byla Bílá Hora *nutným* výsledkem vývoje od 23. května 1618? Měl český odboj od samého počátku v sobě zárodek nezdaru? Je slušno navalit na hlavy původců všechnu vinu zkázy?

1

Stížné sjezdy evangelických v březnu a květnu 1618. Náhlada a cíle sjezdu posledního. Defenestrace z 23. května. Loyální projevy stavů. K dohodě či revoluci? Hr. Thurn. Spoluvina dynastie.

Dne 21. a 22. května 1618 sešel se v Praze v starodávné koleji Karlově sjezd evangelických stavů českých, jenž byl ústavou zemskou povolen, ale králem zakázán. Zákon, snesený dlouhým desítiměsíčním sněmem zemským z let 1609-1610, týmž sněmem, jenž českým luteránům a českým bratřím, dohodnuvším se o společnou, tzv. » českou « konfesi, zajistil v proslulém *Majestátu* a *Porovnání* po prvé svobodu náboženskou, dopouštěl totiž, aby delegáti evangeličtí mohli se kdykoliv na zvláštních sjezdech poradních, svolaných svými » defensory « (česky: obhájci), usnášeti o potřebách své církve. Zákon ten byl politicky nejpovážlivějším plodem pohnutého sněmování z r. 1609: dovoloval zajisté, třebas víc nepřímou než přímo, aby nekatoličtí Čechové sněmovali, nežádajíc svolení nebo schválení králova. Povoloval tedy takřka nové sněmy vedle sněmů obecných, a defensorům, na králi nezávislým, dával práva konkurující s právy vlády zemské, v tom i právo rozpisovati zvláštní daně na své souvěrce.

V březnu r. 1618 svolán byl takový poradní či spíše protestní sjezd po prvé s úmysly bojovnými. Podnětem bylo rostoucí rozhořčení evangelických, že vrchnost duchovní v arcibiskupském městečku *Hrobech* na saské hranici a v klášterním benediktinském městě *Broumově* dala nově postavené kostely svých luteránských poddaných buď pobořiti, buď zavřítí a bouřící se měšťany trestala vězením. Evangeličtí spatřovali v tom porušení *Majestátu* a nesli těžce, že vláda

královská kloní se v sporu tom, již od několika let se vlekoucím, na stranu duchovních vrchností. Výsledkem sjezdu byly stížné spisy, adresované jednak místodržícím královým, jednak samému císaři. Spis ke králi vyzníval v prosbu, aby císař předsevzetí prelátů katolických, cílící proti Majestátu a Porovnání, milostivě ráčil staviti a k nedorozumění nějakému dojíti nedopustil. Zároveň stanovili defensoři termín *nového sjezdu* evangelických na 21. květen – tj. na dobu, kdy bude králova odpověď známa a kdy bude lze o ní se poraditi. Je vidno, že u vědomí své moci i svého práva chtěli proces svůj s vládou vésti s jistou okázalou důrazností.

V té chvíli dopustila se vláda krále *Matyáše* osudné chyby. *Zakázala* spěšně květnový sjezd, prohlášujíc sebevědomě, že vrchnost církevní v Hrobech i Broumově jednala se schválením císařovým a Majestátu že neporušila. Původcům sjezdu že jde spíše o nenávistnou agitaci proti koruně, defensoři že přesahují své kompetence a že proto císař nový sjezd zakazuje dříve, » nežli by týž oheň víceji vznícen byl ... »

Chyba vlády byla v tom, že zakazovala energicky něco, co zákonem z r. 1609 bylo dovoleno – nesnášel-li se snad cele postup defensorů s *textem* zákona z r. 1609, *duchu* jeho se nepřičil nikterak. Chyba byla dále v tom, že Vídeň nepostihla (nebo chtěla ignorovati), že horlivější evangelíci jsou vládním výkladem Majestátu opravdu pobouřeni. Zákon z r. 1609 poskytoval ovšem možnost slušného a spravedlivého rozřešení v rodícím se konfliktu i v tomto případě: stanovil zajisté pro spory, vznikající z výkladu Majestátu, *zvláštní soud* 24 osob, osazený z polovice katolíky, z polovice evangelíky (soudce by si volila každá strana svobodně), jehož výrok měl býti definitivní. Ku podivu nikdo na toto východisko nepomyslel. Horlivým katolíkům byl soud laiků ve věcech náboženských nesympatický od počátku, a evangelíci, zdá se, slibovali si větší prospěch z rozvinutí zápasu.

Stavové evangelíci, spoléhající na to, že stojí na půdě zákona, byli odhodláni zákazu králova *neposlechnouti*. Sjezd

na 21. května svolaný se sešel; scházela jen většina zástupců měst svobodných, v tom především z měst Pražských. Straně vládní bylo se již v březnu podařilo přiměti zastupitelstva městská k loyálním projevům, tlumočícím důvěru jejich v lásku a spravedlnost krále, » kromě něhož žádného jiného za defensora neuznáváme a nepotřebujeme. «

Fakt, že se to podařilo a i jiné známky podobné poučují hned na počátku, že (na rozdíl např. od doby husitské) vůdcem hnutí, klonícího se k revoluci, nebyl nikterak stav městský, nýbrž panská šlechta. Vůdcové stavů evangelických ovšem postihli, že tato agitace vychází od katolických ministrů králových, z nich pak od *Viléma Slavaty* a *Jaroslava z Martinic* především. V obou pánech těchto spatřovali čeští evangelíci od let, od doby zápasu za Majestát, své úhlavní nepřátele. Když tenkrát, r. 1609, odepřeli Slavata a Martinic spolupodepsati amnestii (kterou král Rudolf promíjel stavům jejich zbrojné vystoupení), prohlásil v plném sněmu pan *Václav z Budova* jménem všech evangelických, že přišlo-li by kdy k tomu, že by někdo chtěl jednati proti Majestátu, že vinu toho budou hledati především u obou nesmířitelných katolických ministrů. Již tenkrát soudili evangelíci, že by Lobkovic, Slavata a Martinic měli býti všech *úřadů* veřejných *zba-vení*. Tak pochopíme snáze, že i nyní byli pod obojí přesvědčení, že jen těmto katolickým rádcům císařským sluší přičísti nápadně příkrý zákaz sjezdu, svolaného ke dni 21. května. V tom, pokud dnes víme, nesrovnávala se podezření stavů s pravdou docela (zákaz, tak jak byl vydán, vyšel z pera ministra a důvěrníka císařova, kardinála *Khlesla*; v Praze by jej byli koncipovali asi věcněji a obratněji), ale hněv tak vzbuzený dal konec konců myšlenkovou směrnicí krokům dnů dalších, směrnicí, jejíž vnějším heslem, sympatickým i bázlivějším, bylo: potrestati nebo odstraniti ty, kteří stojí v cestě důvěryplné dohodě mezi evangelickými stavy a korunou. Ti, kteří nebyli tak naivní, aby věřili, že zjevné násilí může urovnat cestu k dohodě, kojili se nepochybně nadějí, že dvůr jen pod hrozbou revolty bude ochoten k změně své zálučné politiky –

pod touže hrozbou, která již dvakrát dala stavům vítězství. A jednotlivci – a mezi nimi asi právě někteří z vůdců akce – utěšovali se nepochybně myšlenkou, že jen takovou cestou bude lze většinu obce stavovské vychovati znenáhla k odhodlá- ní rozejít se s katolickou dynastií docela.

Stavové byli si vědomi, že shromáždující se na sjezdu, tak okázale zapověděném (teprve v poslední chvíli změnil císař zákaz v žádost odkladu sjezdu, ujišťuje, že to nemá býti proti svobodám zemským), podnikají *věc velikou a povážlivou*. Proto uložili kazatelům po všech kostelích pražských, aby den před sjezdem přečetli věřícím (čteme výslovně: jazykem českým i německým) *výzvu*, jež měla pro příští zápas obec připravit a zaujmouti, výzvu bohatou chválami pokoje a smíru a projevy loyality ke králi. Výzva obsahovala však také prosbu, aby věřící se modlili netoliko, » aby Pán Bůh ráčil srdce J. M. Cís. pána a krále našeho k milosti a lásce svých věrných poddaných nakloniti, « ale i aby srdce Jich Mtí pánů stavů posilnil a potvrdil ... Proto také byli to kazatelé a byly to modlitby, jež ve dnech 21. a 22. května ve velkém auditoriu koleje Karlovy zahajovaly jednání sjezdová a utvrzovaly odvahu přítomných. Toto neobyčejně vážné a slavnostní připravování a inscenování sjezdu to bylo především, co vneslo do široké veřejnosti jistotu, že budou se dít věci veliké, a co naplnilo pražské ulice v pondělí a úterý davy a rozčilením. V úterý odpoledne usneseno na důvěrné poradě několika předáků evangelické oposice, konané v domě Smiřickém na malostranském náměstí (dnes » U Montágů «), svrhnouti nazítří oba nenáviděné místodržící Slavatu a Martinice s oken hradu Pražského do hloubi hradních příkopů a zvoliti hned vládu direktorů.

Ve středu dne 23. května, po osmé hodině ránní, vydali se účastníci sjezdu karolinského » s velikým houfem, na vozích, na koních i mnozí pěšky, « v počtu přes půldruhého sta osob, většinou ve zbroji a provázení zbrojnou čeledí, na hrad Pražský. Po poradě v » zeleném pokoji «, kde se konaly sněmy,

poradě zahájené *modlitbami*, odebrali se do » české kanceláře «, tj. do úřadovny král. českých místodržících (můžeme říci: českého ministerstva), kde improvisovali, jak bylo den před tím umluveno, náhlé soudní líčení proti dvěma z čtyř přítomných ministrů, Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka a Jaroslavu Bořítovi z Martinic. Po rozčilené debatě, v níž od mluvčích stavovských zdůrazněna byla především žaloba, že místodržící radili císaři k zákazu sjezdu květnového, k zákazu beroucímu v pochybnost loyality defensorů a legitimitu jejich postupu (ale v níž ovšem na hlavy obviněných – bránili se obratně a z počátku sebevědomě a přesvědčivě – shrnuly se všechny stížnosti na postup vlády v posledních létech vůbec, ano od jednotlivců i žaloby a zášti rázu soukromého) byli oba ministři prohlášeni rušiteli Maje- státu, nepřáteli stavů i obecného dobrého a odbojníky království Českého (dnes bychom řekli krátce: velezrádci) a vyho- zení z oken kanceláře do hradního příkopu, do hloubi 16-20 metrů.

Stavové prohlašovali ihned, že skutek nemíří proti osobě králově, že » Jeho Milost císařskou za pána svého nejmilosti- vějšího uznávají a proti ní nic před se bráti nechtějí «. Vnější důkazem tohoto rozeznávání mezi zpronevěřilými a vši cti hodnými ministry královými byla i okolnost, že jiné dva členy vlády královské, kteří byli přítomni v kanceláři spolu se Slavatou a Martinicem, t. j. nejvyššího purkrabí Adama ze Šternberka a pana Matouše Děpolda z Lobkovic, doprovodili po exekuci v čestném průvodu z hradu do města do jejich bytů. V čele exekujících stavů jako hlavní původce a ředitel celé akce byl (vedle Linharta Kolony z Felsu a Viléma st. z Lobkovic) hrabě *Jindřich Matyáš z Thurnu*, sám přední úředník královský a zemský, tedy člen české vlády v širším slova smyslu. Nejvýznamnější a nejpřednější osoba této vlády, nejvyšší kancléř *Zdeněk Popel z Lobkovic*, vůdce českých kato- líků, dlel v té době mimo zemi, v okolí králově; jeho choť Polyxena z Lobkovic ujala se v domě svém (jde tu o známý Lobkovický palác na Hradčanech) obou obětí atentátu, jež

jí sluhové z příkopu hradního do domu přinesli. Ukázalo se, že Martinicovi nestalo se nic (prchl ještě v noci do Bavor); Slavata byl těžce raněn. Stavové nic víc proti němu nepodnikli; když se pozdravil, mohl se odebrati do Teplic na zotavení. Odtud po roce ujel do Sas. Zároveň se Slavatou a Martinicem byl vyhozen z okna vládní sekretář český Filip *Fabricius*. Zůstal bez pohromy, takže mohl přímo z příkopu dáti se na útěk z města a dále do Vídně.

Co stalo se na hradě, způsobilo v Praze, jejíž ulice a náměstí naplněny byly zástupy lidu, ohromné rozčilení, ale Thurn se postaral, aby k výtržnostem proti katolíkům nebo židům nedošlo. Dne následujícího zvolili shromáždění stavové, kteří se ustavili svémocně jako řádný sněm zemský a přísáhli vytrvati v obraně svých práv, v sněmovní síni na hradě pražském *vládu třiceti direktorů*, nařídili *zemskou hotovost* a zabavili k své ruce sněmovní daně dosud pro krále odváděné (nikoli jiné daně královské). Dne 26. května poslali zprávu o tom, co podnikli, a připravenou již písemnou obranu všeho (*Apologii*) králi do Vídně, ujišťující, že všechny kroky jejich směřují jen k obraně proti praktikantům a nevěrným synům vlasti. Nechtějí, tvrdili, podniknout ničeho proti císaři, jehož věrnými a poslušnými poddanými zůstávají.

To je krátce kostra velké události, která před třemi sty léty vzrušila celou Evropu a soustředila opět mysl k Praze, stolici císařství. Jak zřejmo, *nelze dne 23. května*, přesně vzato, *mluviti ještě o povstání* nebo o odboji proti králi. Násilí platilo podle tvrzení stavů jen dvěma zpronevěřilým ministrům, kteří korunu stranně informovali. Násilí bylo okázalé, takřka slavnostně manifestační, ale přes to chtělo se krýti jakž takž formou řízení soudního; stavové při něm měli asi spolu na mysl ono místo Majestátu, kde král za sebe i dědice své vyznává, že je povinen chovati se ke každému rušiteli Majestátu jako k velezrádci a stavy při trestání takového zločinu chrániti a obhajovati. Slyšíme také odjinud, že spiklým stavům šlo především o velikou demonstraci, která by

koruně byla výstrahou co nejvážnější – cesta k dohodě o sporných punktech neměla tím patrně, aspoň podle mínění některé části stavů, býti vyloučena, nýbrž snad naopak vynucena. Šťastná náhoda, která při exekuci zabránila nejhroššímu, mohla i pro budoucnost býti slibným znamením pro šťastné rozřešení českého konfliktu.

Je ovšem víc než pravdě podobno, že jednotlivci, jako zejména hrabě *Thurn*, pomýšleli od počátku na revoluci. Thurn strávil mládí své v Kraňsku, v témž Kraňsku, kde před dvaceti léty byl mladý *arcikníže Ferdinand* vyhladil bezohledně menšinu protestantskou. Věřil nepochybně, že Ferdinand je nebezpečím i pro Čechy – a na jarním sněmu r. 1617 pokusil se zmařiti přijetí jeho králem Českým. Pokus selhal: s Thurnem hlasoval pro odklad úvahy o přijetí a korunování nového krále pouze *Kolona z Felsu*; ostatní stranici jejich ze stavů (z nichž předním byl *Jáchym hr. Šlik*) rozhodli se v poslední chvíli, víc ze strachu než z jiných důvodů, hlasovat pro Ferdinanda. Thurn byl za svou smělost po půl léte *potrestán* – byl zbaven výnosného úřadu purkrabství karlsštejnského (jehož dostalo se Martinicovi) a povýšen k úřadu, o nějž nestál. Thurn viděl v rozhodnutí králově křivdu a posměch – a hněv tím vzbuzený dodal zcela jistě radikálním sklonům jeho novou, vydatnou potravu. Byl to voják a syn vojáka – a vůdcovský sklon *Krigsmana* pojil se u něho nebezpečně s agilností politického ctižadostivce a intrikána i ukvapeností fanfaróna; že právě on octl se v čele české oposice, nevěstilo pro budoucnost nic dobrého. Ale, opakují, zdá se, že ne všichni vůdci odboje byli odhodláni jíti za Thurnem slepě – a taktika, již se, ať již z vlastního uvážení, ať snad na protesty soudruhů podvolili, ponechávala správcům politiky národní příležitost rozhodnouti o dalších krocích teprve po zralém uvážení situace. V tom směru možno tedy obvyklé výtky, že stavové jednali lehkomyšlně a přeháhleně, poněkud zeslabiti. Také *volba direktorů a sbírání vojska* neobjeví se nám v světle tak povážlivém, vzpomeneme-li, že téhož prostředku užili stavové roku 1609, aby donutili krále Rudolfa

splniti sliby o svobodu náboženskou, které jim byl roku 1608 (když ho vlastní bratr Matyáš chtěl připravit o trůn a korunu) závazně učinil. A že téhož prostředku užili s úspěchem znovu roku 1611, když zoufalý Rudolf, aby nenáviděného Matyáše přece zbavil naděje na trůn český, povolal vojsko pasovské do Čech. Stavovské uchopení zemské vlády a stavovské zbrojení nebyly tedy v Čechách faktem zrovna neobvyklým – a že to byly *boje a nenávisti v samé rodině královské*, které k němu doposud byly podnět dávaly a stavy k revoluční svépomoci přímo vychovávaly, není jistě nedůležitým příspěvkem k posuzování míry viny jejich roku 1618, stejně jako k vysvětlení jejich sebevědomé odvahy.

2

Starší a novější názory na důvody českého odboje. Obrana svobody náboženské v popředí. Úzká základna sporu. Právní stav v poměrech církevně-náboženských po Majestátu. Spor o právní povaze statků církevních. Hluboká nenávist mezi českými stranami náboženskými.

Starší naši historikové, v tom hlavně *Tomek* a *Rezek* a v souhlase s nimi v podstatě i *Arnošt Denis*, vidí v odboji stavovském především projev třídně sobeckých snah české šlechty, která své úsilí o podvrácení moci královské a nastolení nezřízené šlechtovlády kryla lží o obraně svobod náboženských. Stanoviska toho nemohl zaujmouti *Ant. Gindely*, který dosud nejrozsáhleji prostudoval historii českého povstání: jeho vnitřně nezaujaté a proto objektivnosti zvlášť schopné líčení stává se na rozhodných místech skutečnou obranou důvodových východisek hnutí – z nichž hlavním je mu spor náboženský – třeba by o schopnostech vůdců a materiálních zájmech jednotlivců netajilo nepříznivého soudu svého. *Novější historiografie* česká zastává snad bez výjimky toto stanovisko; sám soudím, že možno tvrditi ještě rozhodněji, než

to činí *Gindely*, že odbojným stavům šlo především o otázky náboženské svobody a že i jejich postuláty povahy politické (např. svobodná volba krále, jejíž předním zastáncem byl, zdá se, *Jáchym hr. Šlik*) vyplynuly z úvah a obav církevně náboženských. Až příliš *jednostranně* vychováni byli a žili *Čechové* této myšlence a této bázni; v otázkách státoprávních nejvíce bohužel začasté toho zájmu a toho porozumění, jako pravidlem na příklad *Uhři*. Když odboj se rozvinul v zápas stavů a krále na celé čáře, stojí ovšem i rozmnožení ústavních svobod národních mezi postuláty. Ale právě v nové ústavě, kterou smluvila vítězná revoluce s novým králem *Fridrichem*, vidíme, jak i tu hlavní smysl nabytých nových práv politických míří k *zabezpečení seburčení náboženského*. A v *Majestátu* z roku 1609 dokonce vidíme, jak stavové vynucují na králi, aby je postavil spolu pod ochranu *zákona* o míru náboženském, platného od r. 1555 *v říši německé!* Zřídka kdy obavy náboženské tak nebezpečně zvracely samy základy politického rozmyslu, tradice a taktiky, jako v tomto případě. Neboť žádost evangelických stavů neznamenala nic menšího, než že *Čechové* mají skloniti se *pod zákony říšskoněmecké* a že země česká takřka z vlastní vůle zřídka se své státoprávní nezávislosti a ústavní svobody. A žádost je tím nepochopitelnější, že zákon německý v důsledcích svých mohl znamenati pravý opak svobod *Majestátu!*

Je také jisto, že stavové *jednali v obraně*, že čelili methodické útočné taktice katolických protivníků, která sic užila jako opory některých mezer náboženských zákonů z roku 1609, jež ji formálně opravňovaly k jejímu postupu. Ale katolický útok se šířil i na jiné věci, nesrovnávaje se nejen s duchem zmíněných zákonů, ale v některých směrech nedbaje ani jasně vůle jejich. *Základna sporu* byla ovšem úzká a dnešní soudce sotva zhostí se otázky, stála-li za to, aby pro ni došlo k nejhoršímu. *Čechové* těšili se po r. 1609 (a *Moravané de facto* již dříve; proto také nežádali a neobdrželi *Majestátu*) svobodě náboženské, jaké nebylo snad nikde v sousedství.

Kdežto v říši německé srovnaly se strany r. 1555 na nemravném zákoně, že náboženské vyznání státního obyvatelstva v jednotlivých zemích má se řídit vyznáním a vůlí panovníkovou a poddaný jinověrec že má pouze právo (!) se z vlasti vystěhovat – tak daleko to dopracovala slavená německá reformace; tak i tenkrát Němec neznal jiné svobody, než té, která mu byla diktována úředně shůry – mohl v Čechách od r. 1609 každý obyvatel, ať pán či poddaný, hlásiti se k té neb oné víře beze vší překážky vrchnosti světské, a to na všech panstvích, tedy ovšem i na panstvích, náležejících katolickým klášterům nebo arcibiskupovi. Krátce: každý měl *svobodu svědomí*. Ale co vnějšího osvědčování svobody této (*svobody kultu*) se týče, nebylo již pro poddané plné volnosti: tak zejména *právo stavěti si nové kostely* měli poddaní *pouze na statcích královských*. Tedy: katolický držitel toho neb onoho dominia nesměl sic evangelických poddaných svých odvracet od víry jejich, ale měl právo nedovolit jim postaviti si kostel evangelický, neměli-li ho již od dřívějška. Podobně se mohl zachovat evangelický velkostatkář ke svým katolickým poddaným. Jen král na svém statku stavbu nového kostela zakázat nesměl! Jak vidno, donutili stavové krále, aby choval se liberálněji, než chtěli se chovati sami. Spor vznikl o to, *jsou-li i statky katolického duchovenstva statky královskými* – to jest smí-li arcibiskup zakázat na svém panství poddaným nekatolickým, aby si zbudovali vlastní nový chrám – smí-li zakázat tedy to, co směla zakázat poddaným každá světská vrchnost katolická, vyjímaje, jak pověděno, jediného krále. Evangelíci tvrdili, že statky duchovní jsou vlastně statky královské. Měli nepochybně pravdu, ale pravdu měli i katolíci stavové duchovní, tvrdili-li, že užívají těch statků s plnými právy panství po stránce soukromoprávní i veřejnoprávní a že není spravedливо, aby jako vrchnosti byli na tom hůře, než kterýkoli světský pán nebo rytíř katolický. Že není spravedливо, aby katolický arcibiskup nebo jezuitský řád musil strpěti, co nemusil strpěti např. katolický pan Slavata v Jindřichově Hradci!

Chyba stala se již r. 1609; otázka tato, která dovolovala výklad tak rozličný, měla býti hned tenkráte přátelskou dohodou vyřízena. Majestát na svobodu náboženskou, daný Slezanům roku 1609 po vzoru Majestátu českého (netýkal se však » české « konfese, nýbrž přímo augšpurské), pojímal výslovně statky katolických prelátů mezi statky královské, dosvědčuje nepřímou, že to tak r. 1609 mínili i čeští evangelíci i že jim toho katolíci chtěli přát. Na *Moravě* ke konfliktu podobnému nedošlo vůbec – patrně proto, jak vypravuje *Slavata*, že na *Moravě* od r. 1608 (ba vlastně již od dob Ferdinanda I.) platil zákon zemský, aby jeden každý z obyvatelův (t. j. majitelů statků svobodných) spolu s poddanými svými mohl věřiti a náboženství své svobodně provozovati, *jak komu Pán Bůh poznati dá*, » takže v některých městech panských v témž markrabství *přes dvanáctero* i víceji rozličných náboženství učitelové a posluchači se nacházeli ». Shovívavost, již královská vláda ve věcech náboženských, např. v poměru k Jednotě bratrské, osvědčovala na *Moravě*, a neústupnost, s níž se chovala (až do Majestátu) k bratřím v Čechách, vysvětlíme snad jen tak, že v Čechách spatřovala od odboje z r. 1547 v bratřích nebezpečí politické, na *Moravě* však nikoli. Poznáme ještě, v jak velké míře podléhali katolíci Habsburkové v otázce větší či menší ochoty k nekatolickým vyznáním ve státech svých úvaze o politické stránce věci.

Věcně šlo v českém sporu o *nepatrnou část české půdy* – asi o 4,2% všeho obyvatelstva zemského. A k vůli těm sporným několika procentům odvážila se ohromná většina země, v právech svých náboženských s dostatek zabezpečené, zápasu, jenž dával v sázku mnoho, snad všechno! Ale i to vysvětlíme oním až chorobným zaujetím pro právo tak drahocenné, onou úzkostí, která chvěla se o výtěžek zápasu, jenž přetrval tři generace a skončil příznivě jen díky okolnostem zcela mimořádným. Evangelíci stavové byli si vědomi, jak neobyčejným triumfem je Majestát z roku 1609, znali zděšení, jež způsobil mezi katolíky, a stále se obávali, že katolíci se pokusí vyrvati jim nečasovou kořist. A v takové duševní náladě byli

odhodláni dáti se v boj i tam, kde šlo jen o zcela malý kus, a k tomu sporný kus jejich práva.

Pokud mohu souditi, nevyšel boj z odhodláni rozejíti se s dynastií, aniž původně (kromě snad hr. *Thurna a Jáchyma Šlika*) měl takový cíl konečný. Nepřítele viděl evangelický svět český v těch, na něž dne 23. května celému světu ukázal: v několika českých ministrech královských, v *Zdeňku Lobkovicovi, v Slavatovi a Martinicovi*, jejichž katolickému fanatismu přičítal nepříznivý vliv na rozhodování koruny ve sporných otázkách. Mám za to, že veřejné mínění soudilo v této věci správně: víme přece, že Zdeněk z Lobkovic odpřel podepsat Majestát, jež byl podepsal přece sám král, víme, že Slavata dal Ferdinandovi II. hned po jeho korunování v r. 1617 zřejmě na jevo, že neschvaluje, že se nový král zavázal v reversu korunovačním zachovávat také Majestát. I *jesuité* to novému králi dovolili – Slavata by byl nedovolil! I Lobkovic i Slavata byli mužové značného vzdělání a tvrdé vůle; Lobkovic víc politik velkého stylu, Slavata víc fanatik, jehož rozhled zúžovala síla jeho lásky i stranické nenávisti – jak tyto vlastnosti, užité v službě bezmezné oddanosti k myšlence katolické, dovedly vychovávat až pověrečnou nenávist u protivníků, poznáváme např. z rozmluvy *Valdštejnovy* (mám na mysli nešťastného knížete Fridlandského) s českým emigrantem *Rašínem* ke konci září 1631. V ní nazval (na redakci zápisu působil ovšem sám Slavata) Valdštejn Slavatu a Martinice největšími šelmami. » Proč je ti pošetilí Čechové vyhazovali z okna a nevrátili jim hned kord do těla! Mrtvý pes nekouše, a kdyby nebylo těch dvou, stálo by to zcela jinak. « Český odboj byl původně jen boj *Čechů s Čechy*, a zdá se bohužel, že nenávist, která v tom směru strany dělila, nebyla překonána v síle své žádnou jinou nenávistí. Na hradě pražském při scéně v české kanceláři přihlížel rozsudku nad Slavatou, podle všeho se souhlasem, vlastní bratr jeho! A s ním bylo přítomno šest jiných » strýců « Slavatových, hlásících se vesměs k Jednotě bratrské!

3

Odboj a národní společnost. Šlechta a lid. Oligarchie v české politice. Bezstarostnost o veřejné mínění i o stanovisko ostatních zemí českých. Nedostatek odvahy k nekompromisnímu vystoupení.

Přes to, co jsme pověděli o vážných důvodech, z nichž prýštila nespokojenost evangelíků českých se zemskou vládou, a o hloubce nedůvěry a zloby, jež dělila vůdce náboženských stran v zemi, zdá se přece, že to, co se stalo dne 23. května 1618 i co se stalo potom, bylo víc výronem názorů a nálad, vlastních jen *některým* náčelníkům stavů evangelických, názorů, jež nebyly daleko tou měrou sdíleny ostatkem nekato-lické obce národní. Co se stalo 23. května i co se stalo potom, vzbuzovalo spíše zdání, že defenestrace měla převládající neúčast nebo lhostejnost národní společnosti vyburcovati a že teprve dodatečně měla veřejnost vychována býti pro stanovisko, zaujaté několika vůdci. Ne nadarmo nařídili direktori počátkem července všem správcům duchovním, by každé neděle předčítali lidu v kostelích *stavovskou apologii*, aby prostý lid » seznal pravé příčiny tohoto pozdvižení «.

Slyšíme-li ještě dnes tu a tam výklady, že revoluci způsobila šlechta, netázavši se lidu a tím že ji prohrála, je to ovšem stanovisko, jevící značné neporozumění době, o niž šlo – podobné asi neporozumění, jako kdyby někdo vytýkal, že stavovské vojsko na Bílé Hoře neopatřilo si strojních pušek. Lid, tj. selský a řemeslnický lid po vsích a poddanských městech, byl politicky trpným živlem v té době v celé Evropě (až snad na Švédsko a Švýcarsko), a nepozorujeme vůbec, že by si byl vědom, že to není v pořádku, že by usiloval o nápravu. A navrhoval-li vůdce evangelických stavů hornorakouských, pan Jiří *Tchernembl* nedlouho před Bílou Horou, aby Čechové se odhodlali propustiti své poddané na svobodu, plynula rada jeho pouze z úvahy, že od sedláka, zbaveného břemene poddanství, bude lze dosíci mnohem větších daní, větší finanční pomoci. Ale i v tom pojetí byla to myšlenka

revoluční – neboť *národem* tj. politickým národem byla u nás, jako všude jinde, *jen šlechta a svobodní měšťané*. Ale chci říci, že ani v tomto národě (jenž čítal sotva 20.000 politicky oprávněných mužů mezi asi 2 miliony všeho obyvatelstva v království) byla to jen *malá menšina*, skupina několika politiků, která rozhodla o tom, co se stane 23. května a která radikalismem svého postupu velkou většinu politického národa, jak za to mám, překvapila. Že chtěla národ před hotovou věc postavit, strhnout, a nikoliv dříve pro věc odboje připravít, vnitřně získat – v tom byla zajisté chyba a v tomto smyslu pojata nabývá výtku, že vůdci jednali bez lidu, bez ideové opory v masách společnosti národní, základu vážného. Ale i výtky z tohoto hlediska proti náčelníkům akce pronášené možno zeslabiti. Společnost česká té doby vůbec byla málo politická; dostavilo-li se na sněm něco přes sto pánů a rytířů (bylo jich celkem, nemáme-li na zřeteli víc titulovou šlechtu než skutečnou, sedící na svobodném statku, přes 1300), byla to již návštěva hojná; aristokratický sklon doby vedl vůbec k tomu, že vedení veřejných záležitostí zmocnily se oligarchické nečetné skupiny; konečně pochopíme, že úmluva o činu takové povahy, jako byla defenestrace, a pravděpodobných důsledcích jeho, vyžadovala jen malého kruhu zasvěcenců. Ostatek zdá se, že v moderních demokraciích nebývá to při rozhodování o nejzásadnějších otázkách budoucnosti národní jiné; často rozhodne jen několik mužů, někdy i mužů pochybné kompetence; lidu ponechá se obyčejně v takovém případě právo projevit nadšený souhlas.

Smíme tedy důvodně, ale i bez obvyklého tónu rozhořčené výtky mluvit i o spiknutí několika náčelníků evangelické akce; spíše s výtkou by bylo poznamenati, že nebylo to spiknutí sdostatek připravené a o rozsáhlá spojení opřené. Nejlepší důkaz toho je, že nic *o něm nevěděla česká Morava*, nic jiné vtělené země koruny české – a odpor moravského česko-bratrského oligarchy *Karla z Žerotína* může býti také dokladem, že ani mezi vůdci evangelickými nebylo shody v názoru o nutnosti nebo účelnosti pražské sensační demonstrace.

Karel z Žerotína byl ovšem muž podivný. Že se brzo podařilo semknouti země koruny české a zmoci konečně i odpor Moravy, může býti snad důkazem, že hnutí pražské nepostrádalo ani v dalším vývoji svém přesvědčivých argumentů a že vůle dáti se cestou naznačenou dnem 23. května, nabyta v celé říši české převahy. Co v tom vítězství defenestrace v českých zemích bylo dílem ideového uvědomělého souhlasu a co plodem pouhé loyality, poslouchající (třebas s vnitřními rozpaky) povelu pražských vůdců a výzev situace, bude lze asi stěží zjistiti bezpečněji. A to také proto, že země nevěděla po celých deset měsíců, rozejde-li se s dynastií katolickou trvale či smíří-li se s ní znovu. Až do smrti císaře *Matyáše* (20. března 1619) byla zajisté situace taková, že povstali stavové císaře nadále za pravého krále a pána svého uznávali, s ním » v poddané poníženosti « listy vyměňovali, o dohodu a pokoj přímo i prostřednictvím okolních stavů a knížat vyjednávali (bez opravdové vůle, zdá se že na obou stranách, k dohodě dospěti) – zatím co vojsko české a císařské stálo v poli proti sobě a celé kraje jižních Čech hynuly pod hrůzami a zhoubami vojny. Mocný argument války, již zdvihl proti odbojné zemi císař, vychovával k odporu proti němu nejednoho z těch, kteří s odbojem nesouhlasili, v tom i nejednoho katolíka. Teprv po smrti Matyášově (zvonily mu hranu všechny zvony pražské, jako pravému králi) netajili se direktori, že korunovaného krále *Ferdinanda II.* za pána svého neuznají. Nejostřeji a nejplněji dovedl to formulovati hr. Jáchym *Šlik*. Opakoval svým saským přátelům: » Chceme konečně pomoci sobě a svým potomkům *z rakouského otroctví!* « Tu teprv strhuje revoluce poslední masky a počíná se boj na život a na smrt.

Němci vedoucí živlem v povstání. Pokrok luterství v Čechách a sblížení Čechů s Němci. Postup německví v zemi. Německá a zněmčená šlechta. Jak těžili z Majestátu Němci. Rostoucí ideová nesamostatnost Čechů. Čechy bojištěm světa germánského a románského; většina Čechů v síhu germánském. Německé zklamání. Žaloba Martenova. Kritická chvíle pro českou orientaci. Možnost pokroku i v německém spojení.

Českou Moravu strhl český bratr Žerotín k politice králi příznivé: Moravané otevřeli dokonce zem svou průchodu vojska císařského proti Čechům. Většinou německé *Slezsko* podobnou žádost královi odmítlo, chystajíc se k podpoře Čechů; podobně se chovali evangeličtí stavové *Dolních a Horních Rakous*. Krátce: Němci šli s Čechy, když ještě Čechové s nimi jíti váhali.

Tu jsme u zjevu, jenž Čechu doby naší zdá se zvlášt nápadným. Český odboj je provázen nejen zřejmými *sympatiemi Němců* v zemích koruny české i v sousedství, ale často se dokonce zdá, že o odboj *větší zásluhu* měli čeští Němci než Čechové, že německočeský živel (smíme to již tak pojmenovati) má, zejména z počátku, *vedení* a že vůbec máme v té době co činiti se značným *poněmčením české politické společnosti*. To poněmčení není chápati v nacionálním protičeském smyslu našich dob – i vůdcové českých Němců, jako např. hr. *Šlik*, znali dobře česky a respektovali práva češtiny – ale ono přece, tkvíc ve vědomí kulturně náboženské jednoty s německým světem luterským, znamenalo ztrátu českého vědomí a šířilo panství němčiny a německví. Vskutku to byli mužové, vzešli přímo z německého nebo takto poněmčeného prostředí, kteří měli na vývoj událostí od května 1618 vliv vynikající, ne-li rozhodující. Hrabě *Thurn* a *Linhart Colona z Felsu*, nejagilnější a nejvlivnější vůdci hnutí, byli Němci; Thurn, jenž teprv od roku 1606 pobývá v Čechách, neuměl dokonale česky; oba *hrabata Šlikové* byli také Němci; hrabě *Jáchym Ondřej Šlik*, první z těch, co vstoupili na popraviště

v hrozný den 21. června 1621, choval se přímo jako náčelník luteránských Němců v Čechách, jsa při tom – což je příznačné – zároveň (vedle Budovce) duševní hlavou Čechů » pod obojí«. A se *Šlikem*, *Thurnem* a *Felsem* hlásili se k luterským pánům, » kteří jazyka německého užívají« nejen pan *Kašpar Kaplíř* ze *Sulevic*, ale i potomci starých českých rodin: dědic *Rožmberků*, bohatý *Jan Jiří* ze *Švamberka* na *Vorlíku*, *Karel* z *Vartenberka* na *Rohozci*, *Beneš* z *Kolovrat* na *Petršpurce*. K tomuto novému typu *Poločechů* *Poloněmců* náležel podle všeho i *Vilém st. z Lobkovic* na *Horšovském Týně*, jeden z hlavních aktérů defenestrace a revoluce. Jde tu vůbec o jména, s nimiž se setkáváme jak v popředí boje o *Majestát* v letech 1608 až 1609, tak potom v popředí osudných událostí od r. 1617 počínaje. Okolnost, že v čele odboje jsou živly nedomáčího původu, byla zdůrazněna publicisticky již během roku 1618. Mezi direktory po defenestraci zvolenými bylo dobře na třetinu členů z rodin v Čechách novotných, německých, více nebo méně počestěných, v tom zejména mužové, kteří za zvlášt schopné platili, jako *Jáchym Šlik*, *Martin Fruewein* (a bratr jeho) a *Petr Milnar z Milhauzu*. Počítáme-li i Čechy, kteří se k německým luteránům přihlásili (*Švamberk*, *Kaplíř*, *Oldřich Gerštorf*), vydá živel německý (ve vyloženém slova smyslu) v revoluční vládě české právě polovinu. Roku 1618 po prvé od té doby, co stavovský sněm český trval, zahajována byla jeho jednání vedle nábožné písně české také písní německou ... A to stalo se tři roky po tom, co na sněmu českém roku 1615 přijat byl zákon, jenž mimo jiné stanovil, že napříště žádný cizozemec, jenž by česky neuměl, nemá býti přijat do země za obyvatele, ani do měst za měštěnána – tj. za jednoho z těch 20.000 plnoprávných státních občanů českých – a jenž vypovězením ze země hrozil těm, kdož se mezi sebou zavázali (jako prý některé osoby ze stavů), aby při shledání společném žádný jazykem českým nemluvil ... Dodejme ještě, co je také pozoruhodné: bezprostředním podnětem k revoluci z r. 1618 byla křivda, která po přesvědčení stavů stala se od katolické vrchnosti obyva-

telům dvou malých *německých* městeček na severu, Hrobů a Broumova!

Kdo vzpomene doby před dvěma sty léty, *doby husitské*, kdy spodním nosným proudem živelné revoluční vůle toužící po osvobození byla myšlenka *národní*, kdy velký duchovní zápas jevil se v praxi jako vášnivý boj Čechů s Němci, jehož výsledkem bylo také zlomení moci německého měšťanstva a německého kléru v zemi, zastaví se nikoliv bez hlubokého podivu před tou změnou fronty, ke které došlo v Čechách během dvou set let. Je známo, že o ni zasloužila se reformace Lutherova. Po celých sto let po upálení Husově stáli Čechové takřka na místě hanby mezi národy, nenáviděni jako ohavní kacíři; pochopíme, že když konečně týž národ, v němž zloba nad českým poblouzením žila nejhloběji, dal za pravdu stanovisku prokletých, ano zašel dále než sami Čechové v kacířské odvaze, přihlásil se u osamocených Čechů nejen pocit radostného zadostučinění, ale i touha po vzájemném dorozumění, sblížení a pomoci. Tak vyvíjelo se přátelství českoněmecké, tak *luteranismus* šířil se znenáhla po Čechách – nejdřív mezi německou menšinou při hranicích, čím dále však tím více i mezi Čechy, až většinu obyvatelstva českého si podmanil a staré následovníky husitských kompaktát, v jejichž odporu proti nové » německé víře « byl patrný prvek česko-národní, stlačil na minoritu víc a více hynoucí.

Méně je známo, jak *nebezpečnou germanisaci* země měl tento obrat v zápětí. *Luterství*, chápané jako akt národního německého osvobození, probudilo teprv osobní i nacionální sebevědomí německých menšin v zemích neněmeckých, ano dalo jim nebyvalou asimilační sílu. V Čechách bylo lze vlivy toho sledovat nejvíc v Podrudohoří, zejména v Loketsku a Zatecku, kde novou českoněmeckou pýchu počal spoluzakládati i hospodářský rozkvět kraje, těžícího z bohatství nově objevených rud drahých kovů. A bylo-li dřív české kacířství jakousi obranou proti vnikání cizích národů do bohaté české země, počalo se nyní znenáhla německé stěho-

vání do Čech, a to ze všech stran. Ze zemí rakouských přicházeli Němci, vypuzení vládou pro náboženství, ze zemí saských a jiných Němci, tištěni v svědomí svém ve sporu zápasících náboženských stran. Byla to šlechta i měšťané, hlavně však měšťané řemeslníci. A brzo začalo se stěhování německých sedláků do Čech (nebo ještě více: z německých Čech do českých Čech), jež lákalo především výhodné postavení českých poddaných a láce českých gruntů. My teprv nedávno ze studií *Wintrových* poznali jsme s podivem rozsah této imigrace německé do Čech, zejména v posledním padesátiletí před rokem 1618: poznali jsme, jak zněmčena byla Praha (zejména Staré Město a Malá Strana), jak poněmčily se Teplice, Ústí nad Labem, Most, a jak v části jiných měst, v tom i měst dříve ryze českých, vznikly německé menšiny.

V zemi počala se zakupovat *německá šlechta*, ovšem již luteránská: přišli Solhausové, Binovové, Opperstorfové, Rädernové, Hardekové, Starschedlové, Stubenberkové, Kurcpachové, Jendorfové aj. a ovšem i Thurnové a Felsové, nemluvě o četných rodech menšího významu nebo o tom, jak šlechta chebská a loketská (jako byli Šlikové nebo Štampachové) počala získávat půdu v ostatku Čech. Čechy ovšem od nepaměti musily strpěti vnikání cizích živlů do nitra svého. Ale kdežto uvědomělé češství šlechty naší v století 14. a 15. bylo účinnou ochranou proti nebezpečí, vidíme nyní naopak, že česká šlechta, pokud své statky měla v území jazykově německém nebo i v blízkém sousedství, počala podléhati mravně posílenému německému prostředí. Jen tak lze vysvětliti, že *poněmčili se* Hasištejnští z Lobkovic, usedlí v Zatecku, Švamberkové při bavorské hranici, Vartenberkové na Turnovsku, že odnárodnily se více nebo méně jednotlivé linie Kolovratů, Vřesovců, Berků z Dubé, Valdštejnů, nebo znovu poněmčovaly staré cizí rody Bibrštejnů, Fictumů, nebo jednotlivé větve Gerštorfů a Kaplířů. A ještě významnější je, že tyto poněmčené nebo přímo německé vrstvy *zmocnily se vedení* české obce pod obojí vůbec: boj o t. zv. » *českou konfesi* « (byla v podstatě *augšpurskou konfesi* a pan Hasištejnský

poslal ji také hned k aprobaci do Wittenberka), velký boj z r. 1575, vede s energií a obratností pan *Bohuslav Felix Hasištejnský z Lobkovic*. Horlivý luterán tento žil i umřel v německém území, obě ženy jeho byly Němkyně a syn jeho Bohuslav Jáchym (jenž měl ženu z rodu Rädernů) byl zněmčen tak, že i když směnil panství chomutovské za mladoboleslavské, nerozpakoval se zakládati v Mladé Boleslavi německou luterskou kolonii. V boji o Majestát je sic vůdcem český bratr Václav Budovec, ale vedle něho jako hlavní řečník stavů pod obojí má slovo hr. *Jáchym Ondřej Šlik* se svou plejadou německo-luterské šlechty. A první defensoři tenkrát zvolení jsou většinou z rodin více nebo méně německých nebo poněmčených.

Vybojování Majestátu na svobodné vyznávání » české « konfese bylo nejen triumfem české Jednoty bratrské, nejen ziskem českých, ale i okázalým úspěchem německých luteránů v zemi. Dne 11. července 1609 byl odevzdán list Majestátu stavům pod obojí – a již dne následujícího zabrali stavové kostel svatého Kříže v Starém Městě pražském, aby se v něm Němcům dostalo kázání a bohoslužeb v německém jazyku. K prvému kázání sešlo se několik tisíc lidu. A brzo potom v r. 1611 slavili v Praze němečtí vyznavači české konfese, vskutku luteráni, položení základního kamene ke dvěma velkým kostelům – u sv. Salvátora na Starém Městě a u nejsv. Trojice na Malé Straně – oba slavnostní akty, při nichž přední úlohu hráli Thurn, Fels, Jáchym Šlik a Vilém z Lobkovic – tedy ti, kteří hráli přední roli i r. 1618 – dali pocítiti Praze, co znamená Majestát po stránce národnostní a jak vzdálili se Čechové doby Zerotínovy a Budovcovy od Čechů doby Husovy. Nešlo zajisté jen o nový stánek bohoslužby, ale i o německé školy k němu připojené, o německé gymnasium (gymnasium, které se mělo státi jaksi teologickou fakultou pro výchovu kněží » české « konfese), na něž povolání profesori ze Sas a jehož ředitelem stal se dvorní kazatel kurfiřta saského, dr. *Huř.*

A spolu s *poněmčováním měst* šlo v některých částech země v neméně povážlivém rozsahu i *poněmčování venkova* :

sám poznal jsem neobyčejný rozsah tohoto zakupování půdy poddanské německými příchozími na *Kostecku* – a z úvodu *jazykového zákona* z roku 1615 i ze *Stránského* varovného *výkřiku* proti hrozícímu nebezpečí (psán byl r. 1619) soudím, že nabylo, zejména na severu českém rozsahu nebezpečného, že jemu děkujeme poněmčení některých krajín, *Litoměřicka a Žatecka*. Mnoho, velmi mnoho takto příchozích se počesťilo, ale příliv spíše rostl, než ustával; že nebezpečí bylo veliké, svědčí právě zákon z roku 1615, i okřik *Stránského* i nové vydání *Dalimilovy kroniky* Ješínem z Bezdězí. Od XIII. století, od doby velké kolonisace německé na východě, nebylo tak silného přílivu německého živlu do naší země, jako v letech 1540-1620, tedy v době, kdy vláda i správa království byla v rukou ryze českých. A od doby *Dalimilovy* nezazněl na české půdě hlas, volající tak vzrušeně na poplach a tak důrazně líčící německé nebezpečí, jako byl varovný výkřik *Stránského* z r. 1619: » V horách a pod lesy při mezích vlasti naší vůkol a vůkol podél i na šíř národ náš již pomalu jest vypíchán a vyležen, jazyk náš naprosto vybit a vytlačen, rodové starožitní, právě a vlastně čeští, v těch místech se zněmčily ... « *Stránský* položil v čelo svého alarmu citát z *Dalimila*, ono známé proroctví výstražné, věštící, že až německý národ v Čechách se vzmuže, že bude země česká zrazena a koruna její vzata do Němec. Dnes víme, jak podivuhodně proroctví toto přiblížilo se pravdě, dnes známe i cestu, již se neštěstí připravovalo!

Za takového stavu věci nemohla se česká společnost uvarovati ani značné *germanisace své orientace duševní*. Luterská šlechta česká dávala své syny na vychování na německé akademie, povolávala německé informátory, pro kněze posílala do Vitemberku, Lipska i Frankfurtu a vyhledávala osobní vztahy k německým dvorům knížecím – Čechy se krátce připojovaly samochťic k Německu. Tam, např. v *Drážďanech*, luterská šlechta viděla svou Paříž, českobratrská tíhla zase k politickým a kulturním centrům světa *kalvín-*

ského – a tak myšlenky a naděje valné části našeho národa spoutány byly s německým životem a autonomie české mysli ohrožena byla patrně. A to tím více, čím *skrovnější* bylo její duchovní spojení s mateřskou půdou české reformace, s dobou husitskou, čím silnější byl vliv přítomnosti, ovládané vzory a myšlenkami ciziny. Kulturní prázdnota tehdejšího německého luteranismu byla špatnou náhradou za duševní bohatství doby husitské; proto také *Jednota bratrská*, v níž silná mravní i osvětlná tradice české reformace nevymizela, hledala konečně opory v prostředí *kalvinském*, v každém směru stojícím výše než luterství, a otvírajícím cestu z Němec do Francie, Holandska i Anglie. Ale i tu chtěly okolnosti tomu, že bylo se opřít především o německé kalvinisty. Humanistický kosmopolitismus, v němž libovali si vzdělanci té doby, usnadňoval rozličně ono oproštění od horlivě nacionálních ideálů minulosti, dáváje patrně (třebas ne všeobecně) lhostejnosti národní ráz kulturně pokročilejšího stanoviska, usilujícího o hodnoty vyšší mravní povahy. Ale v celku třeba říci, že čeští bratři představují na rozdíl od zněmčilých luteránů živel česky uvědomělý (českým bratrem byl také *Stránský*) a že v opak k vůdcům luterským staví se i staří podobojí a čeští katolíci někdy vědomě na půdu česky národní.

Ale i *katolíci čeští* spravovali se duchem z ciziny vycházejícím; kulturní prostředí vlášské a španělské, o něž se opírali, bylo tou dobou v Evropě svým bohatstvím a významem daleko nejsilnější. Ve středu těch románských živelů a vztahů stál *dvůr císařský*; nepozorujeme však, že by dvůr nebo čeští katolíci pokusili se užítí v Čechách proti pokrokům protestantismu jako populární zbraně myšlenky národní. Král sází na důležité prebendy duchovní naopak bez rozpaků Němce, s dvorem svým uvádí mnoho cizinců (mezi nimi zejména Němců) do země a příměly jeho ke sněmu o udělení inkolátu žadatelům týkají se většinou Němců, v tom i četných Němců protestantského vyznání. Krátce, myšlenka národní ustupuje *na obou stranách* jako živel méně důležitý do pozadí – a tak na české půdě roste a prohlubuje se zápas, v němž

Čechové sami jeví se víc předními voji a bezmála nástroji dvou cizích, k srážce se chystajících světů a kultur, z nichž jedna byla v jádře svém *románská*, druhá *germánská*. Hluboká nenávist domácích českých kohoutů se nevzpírala, nýbrž spíše sama nabízela pro tuto roli – a většina české obce národní měla státi *v šiku germánském*. Když pak tato většina korunovala své přiznání k německému vedení volbou *německého* krále, Fridricha Falckého, na český trůn – vzpomeňme, že roku 1615 bylo vyloučeno zákonem, aby kdo nabyt práv státního občanství v Čechách, kdo by neznal češtiny! – nabytá česká válka i přímo silného rázu války německé: o výsledku jejím rozhodovala měrou vynikající říšskoněmecká konstelace sil, poměrů a nenávistí, a to tak, že nevyhneš se otázce, zda na Bílé Hoře nevíťezila více spojená *nenávist Bavora a Sasa* proti kalvínské Falci, než pomstyctivost Ferdinanda II. nad českou rebelií.

Neboť nejnečekanějším a nejtrapnějším plodem toho českého oddání se německému světu protestantskému bylo, že hlavní evangelický stát německý, v jehož zemi vznikla reformace Lutherova, že *Sasko* spojilo se – nejen z rozčilení nad povýšením Falce a rozmachem kalvinismu, ale i za bídný zisk hmotný, za kus českého státu – s císařem a vpadlo svým českým souvěrcům zrádně do zad! Nezapomeňte na to, Čechové, budete-li čísti obvyklé chvály o mravní výši německé reformace neb *o německé věrnosti*; nezapomeňte, vstoupíte-li kdy do některého z krásných měst lužických – tam shrábla vlast Lutherova jidášskou odměnu! Nic nepřekáželo saskému kurfiřtovi, že konflikt český vznikl pro ohrožené právo jeho německých souvěrců v Hrobech a v Broumově, nic fráze, které jeho dvorští kazatelé dovedli přepěkně soukatí ze sebe, fráze o evangelické věrnosti a o nouzi svědomí, od papeženců potlačeného, nic námluvy s náčelníky Čechů, jichž tichou nadějí bylo, že česká koruna nabídnuta bude (aspoň nabídnuta!) jemu! Ale nedosti na tom: i *evangelická unie*, tj. skupina spojených kalvínských knížat říšských, kupících se kolem Falce, smluvila se (nikoliv bez vlivu politiky fran-

couzské, podporující tou dobou císaře) v rozhodné chvíli, v létě roku 1620, s *katolickou ligou*, vedenou Bavorskem, že bude s vojskem svým nečinně přihlížeti, až *Maxmilián Bavorský* vtrhne do Čech a vrhne se na českou armádu! Německá volba Čechů, pokud měla přinést pomoc z říše, skončila krátce konec konců *německými zradami* – ti, co zůstali věrně pohromadě, ti, co na Bílé Hoře stáli a bojovali, byli v jádře jen rebelové vlastních zemí Ferdinandových, spojení v podivuhodné jednomyslnosti: *Češi, Němci i Uhři!*

Výklad předchozí mohl by býti jednou z úvodních kapitol *Miloše Martenova* dialogu »Nad městem« – a snad vzbudí tu a tam dojem, že je vědomě v tom směru pointován. Čtenář Martenův rozuměl by po mém úvodu lépe přetřpké žalobě Allanově, jeho udivené otázky k Čechům předbělohorským: Proč jste se zpronevěřili určení, jež dáno bylo vašemu národu v díle dob? Proč vymknuli jste se z řádu, v němž jste stáli? ... Mystická, rytířská kultura obrodné doby gotické, přichází z románského západu, vám dala v 14. a 15. století vítězný a radostný vzrůst – proč jste se odvrátili od románského zřídla života o dvě stě let později, kdy nová vlna obrozené gotiky, kdy vítězná kultura baroku byla by naší duši dala novou horoucnost a sílu? Proč jste se spojili proti harmonii, kázní a jasnosti románské kultury s cizotou protestantské negace, proč nečelili jí kladem národní vůle, slovem života? Vykrváceli jste se za německý protestantismus! Aby postavil hráz vítězné protireformaci a za ní kupčil skrytě se zájmy pramálo náboženskými, zneužil protestantismus vaši již zakalené tradice, vaši rytířské lehkověrnosti, zneužil odboje a vzdoru, jež jsou vám vrozeny – aby na konec »zapomněl« chytře na národ, který se pro něj dal všecek, krví i duchem ...

Rozumíme dnes více než kdy jindy této žalobě, ale nemůžeme jí dáti za pravdu tak, abychom ortel viny v jejím smyslu pronesli nad původci českého odboje. Jsou tragické viny, za něž nenesou odpovědnosti jednotlivci ani časově omezené

doby; jsou příčinné souvislosti, jež vyražejí soudci z ruky mravní měřítko a dovolují jen vysvětliti a – politovati. *Kritická chvíle pro českou orientaci* světovou nebyla v době Budovcově a Thurnově, ale bezmála před sto lety, v prvních srážkách luteranismu se starým husitstvím; později mnoho, velmi mnoho záleželo na tom, jaké moci v českém prostředí nabude a v jakém směru jí užije Jednota bratrská. Nemohu zde těžkou otázkou tou se obírat, aniž rozvíjeti celý problém, nadhozený Martenem. Jisto je, že neštěstí počalo se již bezmála před stoletím, když německá víra vstoupila do země, a že nyní, před r. 1618, bylo již zcela nemožno strhnouti vývoj v jiné koleje, tedy nejíti s Němci a nedoufati v ně; chyba byla nepochybně jen v tom, že vůdci odboje posuzovali situaci příliš s důvěrou souvěrců a méně s opatrností politiků. Ale i to je důkazem (jako jejich všeho národního sobectví prosté oddání se německému přátelství), jak zájem náboženský přemáhal u nich všechno, i výstrahy rozumu.

A konečně: i předpokladem žalob Martenových a žalob jemu podobných je – Bílá Hora! Máme všechno právo domýšleti se, že kdyby jí nebylo, že by česká společnost, a to spíše dříve než později, našla pravou cestu. Léta bezprostředně před r. 1618 dávala, zdá se, dobrou naději v příští utěšenější rozvoj českého duševního života, slibných talentů přibývalo, reakce proti germanisaci, která ohrozila zemi v posledním století, hlásila se důrazně, jak patrná nechut české Prahy proti německé luteránské tvrzi u sv. Salvátora, jak zákon z roku 1615, jak *Stránský, Ještn i Slavata* dosvědčují, a byla by jistě přešla znenáhla k protiútoku. A i v nezměnitelném již prohlášení se Čechů pro svět germánský kynula naděje, že svobodný rozvoj Jednoty po roce 1609 a cesty kalvinismem a novou dynastií otevřenou do Nizozemí a Anglie budou s to, aby Čechy vedly přes německá chudá pole k vyšším kulturním vzorům a spojením. Katastrofa bělohorská, která nás násilím podrobila románské kultuře, vytrhla jedním rázem tyto pravděpodobné další stránky vývoje z knihy dějin. Stojíme ovšem opět před otázkou: *musil* český odboj, za

těch nadějí, aliancí a okolností, v nichž byl podniknut, *skončíti Bilou Horou?*

5

Čechové mohli nadíti se úspěchu. Omyly jejich politiky. Vliv hledisek náboženských. Podmínky pro české » Rakousko «. Dlouhotrvající války a slabost finanční. Zmaterialisování společnosti. Nedostatek vůdců. Převaha románského prostředí. Charakteristika Pěčkova. Závěr.

Otázka je nesnadná, zvouc mnohonásob k výkladům o příčinách české porážky i k úvahám, pokud náčelníci odboje mohli nezdary předvídati, nebo pokud je zavinili. Nesmíme však zapomenouti, že historik nemá v každém případě práva stavěti své pravidlem dokonalejší poznání, jehož nabytí o motivech, snahách a silách v boji zúčastněných stran, vyčítavě před oči těm, kteří stáli v horku zápasu a nemohli souditi tak jistě a prohlédati budoucno. Máme příklad v současné válce – jak jinak by byla připravena, jak jinak vedena, kdyby původci a účastníci měli zkušenost čtyřletých dějin jejich! Pravděpodobně by nedošlo k ní vůbec! Na čem záleží, je asi toto: Můžeme hájiti stanoviska, že strůjci odboje *mohli věřiti*, že v boji, jež zahájili, jsou daleko větší vyhlídky úspěchu na jejich straně a že porážka je velmi pravděpodobná. Vyložil jsem, že ponechali si přes násilí z 23. května možnost, s korunou se dohodnouti – dali-li konečně, skoro po roce, přednost roztržce úplné, učinili to také v přesvědčení, že převaha v boji bude na jejich straně. A toto přesvědčení, podle zkušeností a nadějí, s nimiž do boje vstupovali, mohli právem míti. Situace zdála se jasnou a jednoduchou: s Čechy půjdou stavové všech zemí králových a moc ta stačí sama, aby čelila silám císařovým i s jeho španělskou pomocí; protestantské Německo pravděpodobně přispěje přímo, v nejhorším případě zabrání zasáhnutí katolické ligy ve prospěch císařův.

V této bilanci budoucího vývoje nezdálo se býti nic upřílišného, a ona patrně, spolu se vzpomínkou na úspěch zbrojního vystoupení stavů v letech 1609 a 1611, naplnila zemi

dostatečnou důvěrou a spojila daleko největší část národní společnosti, v tom i mnohé katolíky, pod poslušenstvím revoluční vlády. Důvěra v svornou pomoc všech zemí Matyášových, po případě jejich evangelických většin, také nebyla – až na osudný odklon Moravy v prvním roce války – zklamána: již r. 1619 stvořila situace, ve kterých kynulo Čechům vítězství zcela blízko. Dnes vidíme jasněji, že chybou direktorů bylo, že tento nejpřirozenější základ své politiky, spolek na život a na smrt s evangelickými stavy zemí Matyášových, nefedrovali od počátku s větší energií, že nejednali rychle a důrazně, dávající, jak se zdá, v nadějích svých více přednost slibům, přicházejícím ze západu, zejména z kalvínské, rozhodně protihabsburské Falce, a věříce zpozdile, že zájem mravně náboženský bude i u německých dvorů spásnou protiváhou proti svodům bezohledně sobecké (a ostetek malicherně intrikánské) politiky.

Není pochybnosti, že tu směr a cíl neurčovaly politicky prozíravé hlavy, ale hlavně sympatie a předsudky náboženské, živě vyvinutým klerikalismem vůdců i jejich duchovních povzbuzovatelů. Jako němečtí *luteráni* toužili po českém kralování saského kurfiřta (nota bene opílce prvního řádu), tak *českým bratřím* jevila se nejbližší volba mladistvého kalvínského knížete z Rýnské Falce, za nímž, jak se zdálo, stojí německá evangelická unie a tchán jeho, anglický král. Jak zklamaly obě tyto naděje a jakou ironií při všem bylo, že jediný kníže protihabsburský, jenž Čechům brzo poslal pomoc vojenskou, a to pomoc dosti vydatnou a dobře vedenou, byl románský a katolický vévoda *Savojský* Karel Emanuel!

Naproti tomu politika, založená na reálných podmínkách, politika zbrojné *konfederace* zemí koruny české s *Dolno- a Hornorakušany* a posléze i *Uhry*, k níž byly základy dávno položeny, především společnou obavou náboženskou, slibovala velikou politickou budoucnost právě Čechům: země koruny české měly se státi jádrem a hlavou nové *velké organizace státoprávní*, jež by pravděpodobně obsáhla všechny země domu Rakouského v našich končinách ležící a jež by v dohodě

všech hlavních národů jejich, v dohodě založené na pevném poutu silné idey mravní, přemáhající rozdíly ras a krajinských zájmů, založila všem zúčastněným svobodnou a silnou budoucnost. Tak by bylo vzniklo *nové Rakousko* (třebas by nemělo tohoto jména), snad velké rakouské Švýcarsy, po kterých toužili tenkrát národové našich zemí, kterých se však bála dynastie. Ale hlavou soustátí by nebyla Vídeň, nýbrž Praha! K tomuto útvaru pracovala doba – a na Bílé Hoře, kde formovala se proti plukům katolickým ne pouze fronta česká, ale lze říci i rakousko-uherská, rozhodnuto bylo o větších věcech než pouze o neštěstí Čechů! Kdyby se byly uskutečnily tyto sliby budoucnosti, tj. také kdyby k zmaru jejich nepřispěly říšskoněmecké zrady a mdloby, soudili bychom nepochybně příznivěji o tom, co jsme nazvali německou orientací českého života v době předbělohorské nebo co lze nazvat anacionalismem doby: shledali bychom snad, že nepřinesla hanbu a zkázu, nýbrž že založivši pevný spolek mezi Němci a Čechy a otvírajíc důvěryplný přístup i Uhrům, zasloužila se vynikající měrou o vítězství. Neboť národní síla a sebevědomí Čechů by i potom dovedly najíti cestu, aby uvarovaly národ pokroků germanisace.

Čechové byli na Bílé Hoře poraženi nikoliv Ferdinandem II., nýbrž *Maxmiliánem Bavorským*. Bavorské vévody Maxmiliána mají mnoho povahových vlastností pozdějšího Pruska. Maxmilián dlouho se zdráhal, ale pak zajistiv si aliance, peněžité podpory a odměnu, připravil se dokonale vojensky a vedl ránu smrtící. Praví se, že Čechové kapitulovali hanebně po jediné, krátké bitvě. Ale nezapomínejme, že jí předcházela víc než dvouletá válka. Na válku tak dlouhou český stát a česká společnost té doby nestačila. Čechům mohl dáti vítězství prvý rok války, kdyby *aliance se stavy* ostatních zemí Matyášových byly včas smlouveny a rázně využity – v té souvislosti opět namítá se myšlenka na osudnou politiku pana *Karla z Žerotína*. Žerotín byl pro revoluci proti legitimnímu králi r. 1608, když k ní sváděl rakouský arcikníže, ale zavrhoval

revoluci r. 1618, když ji chtěli českobratrství souvěrci v bratrské české zemi! Na válku dlouho nestačil český stát především *finančně*. Doba znala jen jedno cenné vojsko: *žoldněřské*, a to stálo neslýchané peníze, neboť platy mužstva musily býti veliké, platy důstojnictva kavalířské. Rok, snad dva, bylo by to lze s pomocí konfiskací (direktoři zkonfiskovali řadu statků svým katolickým protivníkům v zemi) vydržeti, ale dále bez velké cizí podpory to bylo nemožno. Nad to stát se svou sousedskou stavovskou správou, s málo disciplinovanou šlechtou, zvyklou plniti nedbale veřejné povinnosti a zejména nedbale povinnosti berní, nedovedl postihnouti s dostatek pomocných sil i tam, kde se jich nenedostávalo.

Ale *nade vše chybělo ducha*, ducha, který by odhadl nebezpečí, dal vzněcující, propagační sílu, učil obětování a vytrvání. Snad přispělo k tomu poněkud, že mnozí viděli v odboji dílo vysoké stavovské diplomacie, jehož nutkavých pohnutek mravních a jehož zájmu celkového nepostřehli nebo neuznávali. Ale tato okolnost tuším, padala jen v druhé řadě na váhu – hlavní bylo, že *společnost* byla tak *zmaterialisovaná*, zlenivělá, jako snad nikdy v našich dějinách. Jaký to rozdíl proti době *husitské*! Tam společnost národní ve všech svých vrstvách, uvědomělého sedláka nevyjímajíc, chvějící se touhou činu i oběti; společnost skrz na skrz bojovná, typ hrdiny i mučedníka v tisícových variacích – zde národ duševně zpothodlněný laciným blahobytem, ideálům světského i duchovního rytířství, jež byly slávou předků, slovy snad, ne skutkem sloužící, štítící se vojny a prolité krve a víc než kdy jindy opatrující pečlivě své dobré bydlo. Je neuvěřitelné, čteš-li, co Čechové 16. století denně snědli, co piva vypili (o Němcích se tvrdilo – užívám masivního výrazu, době vlastního – že nemají soupeře v chlastu, o Česích, že v žraní), nebo sleduješ-li, co mladých šlechticů dovedlo pro naděj bohatství pojmouti za choť starou bohatou vdovu, co jiných pro naděj kariéry změnití náboženství!

S tímto materialismem pojí se přirozeně celkem *chudý život kulturní* – a i ti, kteří vynikli nad prostřednost, překva-

pují pravidlem víc šíří své produkce než její hloubkou. Vůbec všude vládne *linie horizontální*, plížící se blízko země: ta tam je doba gotických věží, letících k nebesům: *Pardubice a Brandy* jsou modní, časové zámky, ne *Bezděz* nebo *Karlštejn*. Žirná, tučná rovina v kraji, ne vzorný romantický štít horský. Hmota vítězí krátce nad duchem, takže se nevyhne otázce, odkud hluboká vroucnost náboženská této periody? Ale i tu vnucuje se pochybám kus vysvětlení: zdá se, že Pána Boha měli také proto, nebo z velké části proto, aby, kde potřeba, nahradil jejich neschopnost činu, aby pomohl, kde nechtělo se člověku, aby si pomohl sám! Nevím, nekřivdím-li předkům našim takovýmto výkladem, ale vnucuje se často, vidíš-li bezradnou schoulenost té doby, svijející se v modlitbě před Hospodínem, i tam, kde by jistěji pomohl čin, čin nekající se oběti krve nebo statku.

S tím vším souviselo, že nebylo *mužů*, kteří by dovedli býti opravdu *vůdci*. Bylo by snadno pokusit se o latinou kritiku předáků české revoluční vlády. Tím snazší, že víme, že dílo jejich skončilo katastrofou. Soudím, že výběr jejich nebyl nijak tak špatný, aby předem úspěch vylučoval. Byli mezi nimi mužové vši úcty hodní a vlastenečtí v nejlepším smyslu slova, např. *Budovec*, politický vůdce Jednoty, tou dobou ovšem již starý a ustupující cele do pozadí za obratným *Šlikem* a za agilním, neúnavným, ale i nerozvážným a nerozpačitým *Thurnem*. Není však pochyby, že strana protivná měla v hlavním štábu svém muže větší schopnosti, většího rozhledu a tvrdší vůle, v tom z Čechů zejména *Zdeňka z Lobkovic*. Byla v tom prostě převaha kulturně i tradičně výše stojící společnosti románské, byla v tom i járá radostná síla obrozeného katolicismu, dávajícího se na cestu bezohledného výboje. Tato společnost, vyšlá v podstatě z vlašského kulturního prostředí, dovedla sic také strávit hodiny na modlitbách, ale argumenty moci vládla, nejenom díky svým větším hmotným prostředkům, mnohem dokonaleji a uměla pro větší slávu boží býti naprosto nevybíravou ve volbě prostředků. Ti tam

daleko v Čechách, co tohoto kulturního stříhu, jenž byl módou nejvznešenější společnosti, ještě nedorostlí, ti posedlačení čeští zemané, jimž nepochopitelný byl kult skvělého tyрана a obdiv násilných praktik jeho, nestáli proto v očích italských kavalírů vysoko. Ti dívali se na Čechy jistě s patra, a z jejich to nazírání na věci a lidi pocházejí asi úsudky nebo nadávky á la » *tölpische böhmische Janků* «, jak to jednou řekl *Valdštejn* o české šlechtické mládeži.¹

Není nezajímavé, že kritiku české společnosti, s leccíms, co právě pověděno, se shodující, máme od vrstevníka jejího, nadaného a bystrého (ač ve své jedovaté nenávisti k české revoluci jakoby na své češství zapomínajícího) satyrika Michala *Pěčky*, měšťana staroměstského; byl v únoru 1619 jako Čech vlasti zpronevěřilý vypovězen ze země. Čechové, tak asi vykládá ve svých latinských verších *Pěčka*, chtějí napodobit své předky husitské, ale nemají ani jejich síly, ani jejich odvahy, ryzosti, moudrosti, udatnosti, ani jejich válečného umění. Vše u nich jest jen zdánlivé, klamavé, i nadšení, i rozhorlení; přijde-li do tuhého, jsou nerozhodní, kolísaví a váhaví. Mají pro své tužby jen mžikové nálady a prchavou vůli. *Kdo chce svobodu, musí mít peníze, železo a nervy*. Čechové rádi by si hráli na veliké muže a zatím nejlepší Čech jest sotva prostředního nadání. Povstání české je přímo k smíchu – jako kdyby kráva chtěla napadnouti tygra ...

Toto líčení českého prostředí nanáší barvy silně, stojíc již pod dojmem Bílé Hory, kde Ferdinand » železnou rukou rozbil českou pohádku «. Soudím však, že odečteme-li díl toho, co upřílišila nenávistná tendence a vědomí o zničující české porážce, zbude mnoho pravdy, a to snad nejen pro minulost, ale i pro přítomnost.

Otázka, proč podlehlí naši předkové, bude se vraceti znovu a znovu a řešení její nejednou bude se musit dotknouti

¹ Ve svém výtisku knihy Pekař opravil: ... o části české šlechtické mládeže.

problému národní schopnosti a zdatnosti vůbec. Nebezpečí, abychom při tom předkům našim neukřivdili, je nemalé. Neboť konec konců stojíme vždy pod sugescí dojmu: Jsi vinen, neboť jsi podlehl! Ex eventu fama! A jakkoliv rozum náš nedovede se uzavřítí poznání, že úsudek o společnosti, jež povstání vedla a způsobila, musí vyznít *celkem nepříznivě*, praví nám *srdce* naše, že není možná odvrátit se od ní chladně a cize a spokojit se jen kletbou nebo indignací. Cítíme bezděky, přes dálky století, že tu jde o krev z krve naší, o *českou* touhu i o *českou* vinu – a to i v tom případě, kdybychom připustili do značné míry, že o zkázu národa má velkou zásluhu četa cizích uchvatitelů, která zmocnila se duše jeho. Nemůžeme zapomenouti, jak děsné neštěstí uvrhli vůdcové odboje na svou vlast a na své potomky, ale máme také na paměti, jak nejedni z nich dovedli statečně umírat – a to nejen na popravišti, ale i na nesčetných bojištích dlouhých let, na něž je postavila potřeba a naděje odvety. A i ono dobové hodnocení národů a kultur, o němž jsme výše slyšeli, nesmí nás mýlit, abychom si neuvědomili, že vnějšími kulturními prostředky a vnitřní disciplinovaností chudší společnost našich zemí, již měřiti se bylo s mocným soupeřem, bojovala a podlehla konec konců za zásadu mravního sebeurčení, tedy *za princip svobody*. Jakkoli rozdílné vlivy a motivy nabyly účasti v české vojně, a jakkoli chabě a nešťastně byla vedena, je ona a zůstane v jádře svém plodem obavy před násilím mravním, aktem obrany proti methodě násilné protireformace, vtělené ve Ferdinandu II. To pak musí konečně rozhodovat o mravním a tím ve vyšším smyslu i o kulturním hodnocení stran. To jest: na Bílé Hoře nevítezila kultura vyšší. A jakkoli vysoko potom vznesly se kupole barokních kostelů a honosné fronty barokních paláců v pokatoličené Praze, vítězný postoj jejich nemohl nikdy zaplašiti památku slz a krve, jimiž v létech hrůzy naplnil brutální vítěz znásilněnou zemi.

6

Komenského » Truchlivý «. Vira v zázrak místo ve vlastní příčinění.

Uprostřed světové války vyšla knížka, v níž jako snad v žádné jiné na celém světě stýská si, žaluje a zoufale se vzpíná bolest, nekonečná bolest, že Bůh dal podlehnouti v Čechách kultuře vyšší, podlehnouti těm, kteří se přidrželi pravdy boží, a že vítězstvím, slávou a rozkoší obdařil bezbožné. Je to řada výlevů *Komenského*, vydaná *B. Součkem* pod názvem » *Truchlivý* «. Čtyřikrát za strastného života svého chopil se Komenský pera, aby se vypořádal s tou neodbytnou, znepokojující otázkou, která vedla religiositu jeho na samý sráz propasti, tj. otázkou, proč Bůh dopustil záhubu na obec věrných ? – neboť namítala i pochybnost, zda je Jednota opravdu pravou církví Kristovou a zda je vůbec spravedlnost boží. Sepsání *Komenského*, nasycené dikcí starozákonních proroků a žalmistů, má převahou formu dialogu mezi *Komenským* na jedné a mezi *Rozumem*, *Věrou*, konečně samým *Kristem* na druhé straně – místy, zejména v myšlenkové půtce *Komenského* s *Kristem*, nabývá tento slovní zápas neobyčejné dramatické účinnosti. Tato dramaticčnost roste četbou, postihujeme-li, že čím více roste utrpení těch, jejichž při před Bohem zastává *Komenský*, tím skrovnější naději záchrany skýtá Bůh. R. 1622 dává *Komenský* ještě *Kristu* přísahati, opravdu *přisahati*, že pomstí pohanění lidu svého: » Již přichází den pomsty mé, abych svrhl na zem nevěstku opilou krví svatých mých. Nebo přivedu proti Babylonu shromáždění národů velikých zemí půlnočních, kteříž se shromáždí proti němu a dobudou ho... Potru toho pyšného a odejmu jho jeho s šíje národů... « Ale r. 1624 již *Kristus* zaslíbení tak určitého neopakuje, ač pomoc ještě slibuje; odboj rozumu i srdce, jenž hlásí se v *Komenském* pro nepochopitelnost tajemného úradku božího, dusí radou: » Přestaň býti sám svůj a odevzdej se mně... Přestaň mozkiem svým

činiti rozdíl mezi štěstím a neštěstím ... *Zavra oči, věř!* ... Odejdi a stůj v losu svém! ... « A ve výlevu posledním (1660), zahájeném hrozbou nelítostné zkázy z Amose proroka, zní již hlas Komenského zcela beznadějně: jediná útěcha, která smutek resignace proniká, je v myšlence: I bude náš pád jiným ku povstání a umoření seménka našeho jiným k životu ...

Zde nepromluvila již síla naděje, jež ještě v » Kšaftu « (1650) přemáhala vítězně útok bolesti. Tak vyčerpala se během čtyřiceti let utrpení a marného čekání i víra v *zázrak*. Ona je vždy nadějí slabých a zoufajících. Zdravý a silný věří v sebe, spoléhá na svépomoc, na vlastní přičinění!

Živá víra Komenského jakoby nepoznala tohoto stanoviska. » Nechci, aby lid můj silou ruky své chlubit se měl, « poučuje jej Kristus jeho – » nebo k neúčtému jménu mému to jest, když místo ramene mého rámě lidské za podporu mého království se staví ... Pláč a slzy jsou nejjistější zbraň církve mé ... «

Je to jako návrat k počátkům Jednoty ... Zda nepřispěla i tato nauka k tomu, aby lid, ozbrojený jen pláčem a slzami, opuštěn byl také Bohem svým? Jak ještě poznáme, není možná zrovna Komenskému adresovat vyčítavou otázku tohoto druhu. Jeho resignace je jen chvilková. Ale třeba opakovati, že většina naší společnosti národní byla dokonaleji vychována k odhodlání, poručiti svou věc Bohu, než přičiněti se o ni přímo, aktivním úsilím vlastním. A když po bezmála třech letech splnily se prosby a věštby Komenského, byl to zázrak či plod vlastního přičinění, jenž nám dal svobodu? Řekl bych, že to bylo obojí ...

II.

Po Bílé Hoře

Jen několik dní dělí nás od druhého výročí naší mladé svobody – a za několik dní dalších vstoupí mezi nás *třistaleté výročí Bílé Hory*. Tak potkávají se budou oba tyto velké dny vzpomínkové, den zničení a den znovuzrození, co rok v českém podzimu, aby každý svým způsobem promluvil k českým srdcím. Při tom den bělohorský bude nadále shromažďovati hněvy proti tyranii, proti vítězství fanatismu a duchovního násilí, ale zazní doň zároveň výkřik radosti ze dne 28. října, ohlašující, že okovy Bílé Hory jsou rozbity, rozbity, doufejme, úplně a trvale.

Po bezmála tři sta let před tím drala se do výročí bělohorských nejednou žádostivá touha po tomto výkřiku radosti, kmitl se nejednou bláhový sen o 28. říjnu – v tom smyslu je i tento svátek tak starý, jako jubileum bělohorské. Vnitřní vztah obou dat, tak časově od sebe vzdálených, s dramatickou protivou Zkázy a Triumfu, ovládati bude trvale české dějiny posledních tří století; temný stín Bílé Hory bude vždy účinným kontrastem k jasu 28. října, k svátku osvobození.

Na *Bílé Hoře* dostali jsme se pod kola osudu, stali se bezmocnou kořistí domu Rakouského, ztratili své sebeurčení státní, národní, mravní; *dne 28. října* jsme se věkových pout zbavili – to je tak zhruba myšlenka, jíž spojujeme navzájem obě velká data, mezi nimiž leží tři dlouhá století. Historik, jak poznáme, bude moci konstatovati, že tato filosofie nerosovná se ve všem se skutečností, jinými slovy, že kryje se s pravdou v celkovém přehledu vývoje, ne však hned od počátku.

Bílá Hora má podivuhodnou vlastnost dnů zvláště osudových, že nepřestala na zkáze, již při svém vstupu v dějiny